

III. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ MARTIN HEIDEGGER 1

Ἡ ὑπαρξιστική φιλοσοφία τοῦ Martin Heidegger ἔχει κάποια ἰδιοτυπία. Θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο σὰν συγκεκριμένη ὑπαρξη, δὲν τὴν περιορίζει ὅμως στὰ στενὰ πλαίσια τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἀναχθῇ στὴ γενικὴ ἔννοια τοῦ εἶναι. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὴ φιλοσοφία του δίνει τὴν ὀνομασία «ὑπαρξιακή» κι' ὄχι ὑπαρξιστική². Ὁ ὅρος «ὑπαρξιστική» ἀρμόζει πιὸ πολὺ στὴ φιλοσοφία τοῦ Jaspers, πού ὅμως ὁ Heidegger τὴν ἀρνεῖται κατηγορηματικά. «Τὸ πρόβλημα πού μὲ ἀπασχολεῖ, λέγει, δὲν εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦ εἶναι ὡς εἶναι στὴ γενικότητα καὶ τὴν καθολικότητά του»³. Στὴν ὑπαρξη ὁ Heidegger διακρίνει δυὸ βασικὲς μορφές: τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη (Dasein) καὶ τὴν ὑπαρξη τοῦ πράγματος (Seiendes)⁴. Ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη καθορίζεται ἀπὸ τὶς χωρο - χρονικὲς συνδιήκες τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡστόσο ἔχει σαφεῖς συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἀντίθετα, γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ πράγματος ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι ὁ ἄνθρωπος, πού θ' ἀ τοῦ προσδώσῃ ἓνα ὠρισμένο νόημα. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὑπαρξη σημαίνει προβολὴ καὶ νοητικὴ σύλληψη τοῦ ἑαυτοῦ του στὸ μέλλον, ἀναγωγὴ τῆς δυνατότητας σὲ πραγματικότητα. Ἔτσι ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ εἶναι συνέπεια τῆς συνάντησης τοῦ ἀτόμου μὲ τὰ σχέδια πού εἶχε συλλάβει πρὶν καὶ πού τώρα πραγματοποιοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται στὴ συνεχῆ αὐτοὑπέρβασή του στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο. Ἡ ἔξοδός του ἀπὸ τὸν ἑαυτό του τὸν φέρει σὲ μιὰ ὑπερβατικὴ κατάσταση μέσα στὸν κόσμο, ὅπου ἡ ὑπαρξη βρίσκεται στὴν πληρότητά της. Ἡ

1. Σύγχρονος γερμανὸς φιλόσοφος. Στὴν ἀρχὴ κληρικός, κατόπιν καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας στὰ πανεπιστήμια τοῦ Marburg καὶ τοῦ Freiburg. Γιὰ λίγο καιρὸ ἦταν μέλος τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος, κατόπιν ὅμως ἀποσύρθηκε. Κυριώτερα ἔργα του: *Εἶναι καὶ χρόνος*, *Τί εἶναι φιλοσοφία*, *Εἰσαγωγὴ στὴ Μεταφυσικὴ κ. ἄ.*

2. Πρβ. *Jolivet R.*, op. cit., σελ. 80.

3. Ἀπόσπασμα ἀπὸ γράμμα τοῦ Heidegger πρὸς τὴ Γαλλικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία (*Bulletin de la Société française de Philosophie*, Ὀκτώβρης 1937).

4. Πρβ. *Νησιώτη Ν.*, op. cit., σελ. 116 καὶ σημ. 3.

ἀντικειμενική ὕπαρξη τοῦ κόσμου δὲν ἔχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο τόση σημασία ὅση ἔχει ὁ κόσμος, ὅπως τὸν φτιάχνει τὸ ὑποκείμενο σὲ συνάρτηση μὲ τὸν ἑαυτό του. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης εἶναι ἡ ἀναφορὰ τῆς στὸν κόσμο, ἡ σύνδεσός της μὲ τὸν κόσμο καὶ μὲ τὰ ὄντα ποὺ τὸν ἀποτελοῦν. Οὐσιαστικὰ ἡ ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται στὴ συνύπαρξή του μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καθὼς καὶ μὲ τὰ λοιπὰ ὄντα τοῦ κόσμου. Τὸ εἶναι συνίσταται στὸ εἶναι καὶ πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση θεμελιώνεται ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ ἡ δημιουργία τῆς κοινωνίας¹. Ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη εἶναι αὐτόνομη καὶ ἐλεύθερη, συνεπῶς καμμιά πίεση ἢ ἐπίδραση δὲν δέχεται ἀπὸ τὴ νομοτέλεια τοῦ κόσμου. Ὑπερβαίνοντας κάθε ἀναγκαιότητα ἡ ἀνθρώπινη πραγματικότητα καταλύει κάθε νόμο καὶ θέτει τὸ μηδὲν τῆς ἐξωτερικῆς βεβαιότητας. Μὲ τὴν ἀντίθεση στὸν κόσμο τῆς ἀντικειμενικότητας καὶ μὲ τὴν ἄρνησή του τίθεται τὸ μηδὲν ὡς μέσο γιὰ νὰ συσταθῇ τὸ εἶναι καὶ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη.

Ἡ οὐσία ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ παρελθόντος καὶ ὄχι τοῦ παρόντος. Τὸ παρὸν συνίσταται στὴ διαρκῆ μεταλλαγή. Συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ πῆ εἶμαι, ἀλλὰ ὑπῆρξα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ὀλοκλήρωσή του σὰν οὐσία γίνεται κατὰ τὴ στιγμή τοῦ θανάτου. Ὅσο ζῆ, εἶναι ἀτελής, γιατί εἶναι ἐλεύθερος καὶ προσδιορίζει συνεχῶς τὸ εἶναι του. Ἀφοῦ ἐλευθερία σημαίνει δυνατότητα δράσης, ἡ διαιώνισή της εἶναι ἀδυναμία ὀλοκλήρωσης τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνώτατη καὶ ἀπώτατη δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ θάνατος, ὅπου βρίσκει τὴν αὐθεντικότητα καὶ τὴν ἐλευθερία του. Ὁ θάνατος εἶναι ἡ πιὸ προσωπικὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου, γιατί δὲν ἐπιτρέπει καμμιά ὑποκατάσταση. Εἶναι τὸ γεγονὸς ποὺ ἐπιφέρει τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἀτόμου, γιατί ὕστερα ἀπ' αὐτὸ τίποτε δὲν μένει γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸ κάθε τί εἶναι γι' αὐτὸν πεπερασμένο. Ὁ θάνατος εἶναι ταυτόχρονα καὶ γεγονὸς καταλυτικὸ τῶν ἀξιῶν, γιατί δείχνει τὸν ἐπιπόλαιο χαρακτῆρα τῆς ζωῆς καὶ τὴ μηδαμινότητα τοῦ παντός. Ὁ πεσσιμισμὸς καὶ ἡ ἀθεΐα τοῦ Heidegger εἶναι συνέπειες τῆς θεωρίας του γιὰ τὸ θάνατο. Ὑπέροχες πράξεις καὶ ἡρωϊσμοὶ ἐκμη-

1. Παρβ. Jolvet R., op. cit. σελ. 93 - 94.

δενίζονται, οί σκοποί του ανθρώπου δὲν πραγματοποιοῦνται καὶ ἡ ζωὴ του μοιάζει μὲ σωρὸ ἐρειπίων, ὅπου εἶναι ἀνακατωμένα ἔργα ἀποτυχημένα καὶ προσπάθειες ποὺ δὲν εἶδαν ποτὲ τὸ τέλος των.

Πῶς ἀντιμετωπίζει συνήθως ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου ; ἀντὶ νὰ ἰδῆ τὴν πραγματικότητα ὅπως εἶναι, προτιμᾷ νὰ κρυφτῆ πίσω ἀπὸ μιὰ ἀνωνυμία, ποὺ διαιώνίζει τὴν ὑπαρξή του. Ὁ ἄνθρωπος σὰν ἄτομο εἶναι θνητός, σὰν εἶδος ὅμως εἶναι ἀθάνατος. Τὸ σύνολο τῶν ἐγὼ συνιστᾷ μιὰ ἄλλη πραγματικότητα, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κάποιου καὶ ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ μὲ κάποια γενικότητα καὶ ἀοριστία. Εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε συχνὰ «ὁ κόσμος ὅλος», χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίζεται σαφῶς ἢ σχέση του μὲ ἓνα ὁποιοδήποτε συγκεκριμένο ἄτομο. Ἐτσι λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος προτιμᾷ νὰ στερηθῆ τὴν προσωπικότητά του καὶ νὰ ντυθῆ ἓνα περίβλημα, ποὺ ὅταν φύγη ἀπὸ τὴ ζωὴ ὁ ἴδιος, κάποιος ἄλλος νὰ μπορῆ νὰ τὸ πάρῃ. Ὁ κόσμος εἶναι κάτι παρόμοιο μὲ τὴ «δημόσια καὶ ἀνοιχτὴ ζωὴ, ποὺ ἀσκεῖ ὡστόσο δικτατορικὴ ἐξουσία πάνω στὰ ἄτομα, ἰσοπεδώνοντάς τα καὶ ἐκμηδενίζοντας κάθε διαφορὰ¹. Στερεῖ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ κάθε εὐθύνη καὶ ἀπὸ προσωπικὴ ὑπαρξὴ τὸν μεταβάλλει σὲ ἀνώνυμο πιόνι τῆς ομάδας. Ἡ ὑπαρξὴ ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι αὐθεντική. Εἶναι μιὰ πτώση τοῦ ἀνθρώπου ὄχι βέβαια ἀπὸ μιὰ ὑποτιθέμενη κατάσταση ἀπόλυτης καθαρότητας, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς Ἰδέας στὴ φιλοσοφία τοῦ Hegel, ἀλλὰ μιὰ θεληματικὴ παραίτηση καὶ ἀπαλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς δυνατότητές του². Τὸ ἐνέργημα αὐτὸ τὸν ἀπαλλάσσει βέβαια ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου, γιατί τὸν πνίγει στὴ δίνη τῆς κοινῆς καὶ τετριμμένης καθημερινῆς ζωῆς, δημιουργώντας του τὴν ἐντύπωση πὼς κάνει κάτι σοβαρό. Οὔτε καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκλογῆς δὲν αἰσθάνεται, γιατί ἡ ἐκλογὴ εἶναι ἤδη ἔτοιμη μὲ τὴ μορφή τῶν «καθηκόντων», ποὺ καλεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ. Ἐτσι οὔτε ἀγωνία αἰσθάνεται, γιατί ἡ ἔτοιμη ἐκλογὴ τοῦ προσφέρει μιὰ ζωὴ ἡσυχῆ καὶ δικαιωμένη. Ἡ ἀγωνία εἶναι ἕλιγγος μπροστὰ στὴν ἀπειρία τοῦ δυνατοῦ, τὴν

1. Πρβ. Jolivet R., op. cit. σελ. 95 - 96.

2. Ibid., σελ. 104 - 105.

ἀπειρία ὅμως αὐτὴ τοῦ τὴν περιορίζει ὁ ἀπὸ πρὶν καὶ ἀπὸ ἐξωτερικοὺς παράγοντες ἐπιβεβλημένος τρόπος ζωῆς του. "Ὅχι βέβαια πὼς ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ φόβο. "Ἰσα - ἴσα μετατρέπει τὴν ἀγωνία σὲ φόβο ἐξ αἰτίας τοῦ σαφοῦς καθορισμοῦ τῶν ἀντικειμένων, πού γεμίζουν τὸ κενὸ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου. Δὲν ἔχει σημασία ἂν ὁ ἄνθρωπος διατρέχη κινδύνους, φτάνει ἢ ζωὴ του νὰ εἶναι γεμάτη, ἔστω καὶ ἀπὸ κινδύνους. "Ἡ ἀγωνία εἶναι τὸ κενό, πού νοιώθει κανεὶς ἀντιμετωπίζοντας τὸν ἑαυτό του. Τέτοιο ὅμως πράγμα δὲν ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο, πού στερήθηκε τὴν προσωπικότητά του. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν εἶναι αὐθεντική. "Ὅποιος εἶναι ἐλεύθερος, δὲν ἀποφεύγει τὴν ἀγωνία, μὰ οὔτε ἀποβάλλει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ὅ,τι τὸ προσωπικὸ ἔχει, δηλαδή τὸ ἀποκλειστικὸ καὶ τὸ ἀναντικατάστατο. Κι' αὐτὸ εἶναι ὁ θάνατος, ὅπου καμμιά ὑποκατάσταση ἢ ἀντικατάσταση δὲν εἶναι δυνατή. Ὁ καθένας πεθαίνει μόνος καὶ καμμιά ἀναγωγὴ τοῦ θανάτου δὲν εἶναι νοητή.

"Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μέσο ὑποταγῆς στὴ μοῖρα του κι' ὄχι ἀναζήτησης μιᾶς ἀνώτερης ζωῆς, ὅπως τὴν θέλει ὁ χριστιανισμός. Ἐνα ἀπὸ τὰ δυὸ ἔχοιμε νὰ διαλέξωμε: ἢ τὴ μὴ αὐθεντικὴ ὑπαρξὴ μὲ τὴν ψευδαίσθηση καὶ τὴν ἐπίφραση τοῦ σοβαροῦ ἢ τὴν αὐθεντικὴ ὑπαρξὴ, πού μᾶς κάνει νὰ δεχθοῦμε τὴν πτώση καὶ τὴν ἐγκατάλειψή μας σ' ἓνα κόσμο, ὅπου ἡ μόνη μοῖρα μας εἶναι ὁ θάνατος. "Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι παρὰ δυνατότητα ἐκλογῆς τοῦ θανάτου καὶ ἡ συναίσθηση τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸν κόσμο εἶναι ψεῦδος καὶ αὐταπάτη. Ἡ ἀναγνώριση μιᾶς τέτοιας πραγματικότητας θὰ ἦταν ἡ καλύτερη βάση τῆς ἠθικῆς, γιατί ἡ παραγνώριση τῆς ἀλήθειας θὰ τὸν ὠδηγοῦσε στὴ σύλληψη μιᾶς δεοντολογίας ξένης πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ συνεπῶς ὀνέφικτης. Εἶναι ματαιοπονία νὰ ἀναζητῆ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀλήθεια ἔξω ἀπὸ τὴ θεώρηση τῆς θέσης του μέσα στὸν κόσμο, γιατί τὰ πράγματα τὰ βλέπει μὲ τὴ δική του προοπτικὴ κι' ἂν ὑπάρχουν, εἶναι γιατί τὰ βλέπει νὰ ὑπάρχουν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταδικασμένος νὰ βλέπη τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη σκοπιὰ κι' ἂν θελήσῃ νὰ τὰ ἀντιμετοπίσῃ ὡς ὑπαρκτὰ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, θὰ συναντήσῃ τὸ καθαρὸ μηδέν, ἀφοῦ θὰ λείπη ὁ ἴδιος πού θὰ τὰ θεωροῦσε ὡς ὑπαρκτά. "Ἡ ἰδιοτυπία κάθε πράγματος

βρίσκεται στον τρόπο ύπαρξής του και η ιδιοτυπία του ανθρώπου συνίσταται στην ελευθερία του. Ἡ ελευθερία ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸν αὐτοπροσδιορισμὸ καὶ ἡ ἀπώτατη μορφή του βρίσκεται στὴν πράξη ἐκλογῆς τοῦ θανάτου, δηλαδή στὴν ἐκλογή τῆς μόνης προσωπικῆς του δυνατότητας.

Κριτικὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger.

Στὴ φιλοσοφία τοῦ Heidegger δημιουργοῦνται οἱ ἀκόλουθες δυσκολίες.

α) Ἐξάρτηση τῆς ύπαρξης τοῦ πράγματος ἀπὸ τὸ νόημα πού τοῦ δίνει ὁ ἄνθρωπος. Ἐπομένως ἂν τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει, εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸ θέτει μὲ μορφή κατηγορικὴ. Ἐδῶ γίνεται σύγχυση ἀνάμεσα στὴν πραγματικὴ καὶ καθ' ἑαυτὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πράγματος καὶ στὴν κατηγορικὴ του σύλληψη καὶ ἔκφραση. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς νοητικῆς σύλληψης τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει ὡς ὄντοτητα αὐτόνομη, ὡς μονάδα συστατικὴ ἑνὸς κόσμου, πού χωρὶς τὸν ἄνθρωπο θὰ ἔπαυε βέβαια νὰ εἶναι ἀνθρώπινος κόσμος, δὲν θὰ ἔπαυε ὅμως νὰ εἶναι κόσμος.

β) Ἰδιότυπη θεωρία γιὰ τὸ μηδέν. — Τὸ μηδέν, ὅπως τὸ θέτει ὁ Heidegger, δὲν εἶναι ἀπόλυτη ἀνυπαρξία, ἀλλὰ τὸ μὴ εἶναι ἑνὸς πράγματος πού ὑπάρχει θετικά. Π.χ. ἡ ελευθερία τοῦ ατόμου εἶναι τὸ μηδέν τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς βεβαιότητας, ἡ ελευθερία ὅμως καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι μηδέν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας μιὰ δύναμη, πού ἐκμηδενίζει τὸ κάθε τί πού ἀντιτίθεται σ' αὐτήν. Ἐπομένως στὴν περίπτωση αὐτῆ μηδέν κατὰ τὸν Heidegger, εἶναι ἡ ψυχολογικὴ θέση τῆς ἄρνησης ἑνὸς πράγματος, πού ἐνεργεῖται μὲ μέσο ἄλλο πρᾶγμα ἀντίθετο πρὸς αὐτό.

γ) Ἀπαισιόδοξη ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ. — Ὁ Heidegger δέχεται, πὼς τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζει τὴν εἰκόνα σωροῦ ἔρειπίων, ὅπου βρίσκονται ἀνακατωμένα ἀπραγματοποίητα ἰδεώδη καὶ ἀποτυχημένοι σκοποὶ. Αὐτὸ ὅμως ἔχει μερικὴ καὶ συνεπῶς σχετικὴ μόνο σημασία. Εἶναι γεγονός, ὅτι μέχρι καὶ τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου ὁ ἄνθρωπος, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπειρίας τῶν δυνατῶν μορφῶν τοῦ πραγματικοῦ, θέτει πάντοτε νέους σκοποὺς καὶ ἀποβλέπει σὲ νέα ἰδεώδη. Εἶναι λοιπὸν πολὺ φυσικὸ, πολλὰ ἀπὸ τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς σκοποὺς νὰ μὴ πραγματοποιηθοῦν,

μιὰ πού ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τόσο περιορισμένη. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ γίνεται διαστολὴ ἀνάμεσα στοὺς σκοποὺς αὐτοῦς, πού ἀποτελοῦν μιὰ μερικὴ ἀποτυχία τῆς ζωῆς καὶ στὸ σύνολο τοῦ ἔργου, πού ὁ ἄνθρωπος ἔφερε σὲ πέρας στὸ διάβα τῆς ζωῆς του καὶ πού ἀποτελεῖ τὴ συμβολή του στὴν πρόοδο καὶ στὴ διαλεκτικὴ πορεία τοῦ πραγματικοῦ γενικά.

δ) *Αὐθεντικὴ ὑπαρξὴ καὶ ἀνθρώπινη δράση.* — Ἡ μὴ αὐθεντικὴ ὑπαρξὴ, κατὰ τὸν Heidegger, συνίσταται στὴν ἀνάληψη ἔργων καὶ προσπαθειῶν, πού τὴν μετασχηματίζουν σὲ ἀντικείμενο. Θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ παρατηρήσωμε, ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ζωῆς προϋποθέτει ὑπέρβαση τοῦ ἐγώ, προσφορὰ ἑαυτοῦ σ' ἓνα σκοπὸ πού ὑπερβαίνει τὸ ἄτομο, πρὸς μιὰ ἀξία πού ἀναγνωρίζεται ἀντικειμενικά. Ἐπομένως ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς δράσης, πού εἶναι στὴν οὐσία ἠθικὴ δράση, σημαίνει συνειδητὴ προσχώρηση στὶς ἀξίες καὶ συμβολὴ στὴ διαλεκτικὴ τοῦ παντός.

ε) *Ἡ ἀθεΐα τοῦ Heidegger.* — Ἡ στάση αὐτὴ συνίσταται στὴ δυνατότητα ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας μόνο στὸν ἄνθρωπο καὶ ὄχι πέρα ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ὑπαρξῆς του. Εἶναι ματαιοπονία, λέγει, νὰ ἀναζητῆ κανεὶς ὄντοτες ἢ ὑπέρ - ὄντοτες πέρα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμε, ὅτι ἡ ιδιότητα τοῦ πεπερασμένου, πού διαπιστώσαμε στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν κόσμο, ὁδηγεῖ κατ' εὐθειαν στὴν ἔννοια τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἀπολύτου, δηλαδὴ στὴ Θεότητα. Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως καὶ κάθε πρᾶγμα κατὰ τὸν ὑπαρξισμό, μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπόλυτο, αὐτὸ ὅμως δὲν ἀποκλείει τὴν ἔννοια τῆς αἰτιότητας καὶ μάλιστα τῆς ἐξωτερικῆς αἰτιότητας σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὴ στιγμὴ πού ἡ ἔννοια τῆς αὐτοαιτίας δὲν ὑπάρχει σὲ κανένα ἄλλο ὄν ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεότητα.

IV.— Ο ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΣ ΤΟΥ J. - P. SARTRE

Κατὰ τὸν Sartre ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ εἶναι ἡ μοναδικὴ πηγὴ τῆς ἀλήθειας. Ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, καθὼς καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα πού δημιουργοῦν τὸ ἄμεσο ἢ ἀπώτερο περιβάλλον

1. Σύγχρονος γάλλος φιλόσοφος καὶ λογοτέχνης. Κυριώτερα ἔργα του στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας εἶναι : Ἡ φαντασία, Τὸ εἶναι καὶ τὸ μηδέν, Νέα θεωρία τῆς συγκίνησης κ.ἄ.

τοῦ ἀνθρώπου, τὸ παρελθόν του τὸ ἴδιο, ὅλα αὐτὰ συνιστοῦν τὴν «κατάσταση», ἀπὸ ὅπου βγαίνει ἡ ἀνθρώπινη πραγματικότητα¹. Ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος ζῆ καὶ κινεῖται κάτω ἀπὸ ὀρισμένες ἱστορικές καὶ συγκεκριμένες ὑλικές συνθῆκες, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποτελοῦν μιὰ καθολικὴ αἰτιότητα, ποὺ ἐνεργεῖ πάνω του σὰν νὰ ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἐννοιακὴ γενικότητα. Φύση ἀνθρώπινη γενικὰ δὲν ὑπάρχει, ὑπάρχουν μόνο συγκεκριμένες ἀνθρώπινες ὑπάρξεις, ἄτομα προικισμένα μὲ ἐλευθερία δράσης, ποὺ ἀὐθυποχρεώνονται σὲ μιὰ διαλεκτικὴ ὅπου προσχωροῦν ἐλεύθερα. Ἡ ἐλευθερία συνίσταται στὴν ἀὐθυποχρέωση καὶ στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐκλογῆς, χωρὶς φυσικὰ νὰ εἶναι μορφολογικὰ καθωρισμένη. Ἡ ἐκφραση τῆς ἐλευθερίας εἶναι συνεχῆς, δὲν σταματᾷ ποτέ, εἶναι μιὰ συνεχῆς διάρκεια. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερο ὄν, ἐπιδέχεται συνεχῆ ἀλλαγὴ, ἀνοίγεται πρὸς νέες συνεχῶς μορφές σκέψης καὶ δράσης. Εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ Sartre ὀνομάζει «ὄν γιὰ τὸν ἑαυτό του» (pour - soi) σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰ παγιοποιημένη μορφή τοῦ εἶναι, ὅπως στὸ πρᾶγμα, ποὺ δὲν ἐπιδέχεται μεταλλαγὴ καὶ ποὺ ὁ Sartre ὀνομάζει «ὄν καθαυτό» (en - soi)². Τὸ ἓνα κρύβει τὸ πρὸ ἄλλο ὄχι σὰν νοούμενο, ὅπως στὴ φιλοσοφία τοῦ Kant, ἀλλὰ τὸ προϋποθέτει σὰν ὑπαρξὴ ἀληθινή. Ἡ φαινομενικὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἑνὸς ὀδηγεῖ στὴ διαφαινομενικὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλου, ποὺ τοῦ χρησιμεύει ὡς βάση. Ἡ διάκριση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσά τους εἶναι διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση καὶ στὸ πρᾶγμα. Ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση ὑπόκειται σὲ συνεχῆς γίνεσθαι, ἐπομένως, ὅταν λέγω π.χ. «εἶμαι φιλόσοφος», αὐτὸ σημαίνει «γίνομαι φιλόσοφος» μὲ τὴν καθημερινή μου ἐργασία καὶ προσπάθεια. Ἐννοεῖται, ὅτι θεωρούμενη στὸ παρελθόν ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση περιέχει μιὰ παγιοποιημένη μορφή τοῦ εἶναι, συνεπῶς ἡ ἱστορία τοῦ ἀτόμου ἀποτελεῖ μιὰ μορφή τοῦ «εἶναι καθαυτό», μιὰ ἐπράγματη ὑπαρξὴ, ποὺ ἐπιβάλλεται μὲ τὸν τρόπο καὶ τὴ μορφή της, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ καμμιά μεταλλαγὴ, ἀφοῦ ἀποτελεῖ συγκεκριμένη μορφή ἱστορικότητας. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ ἐμπράγματη ὑπαρξὴ δὲν φαίνεται μόνο στὰ πλαίσια τοῦ παρωχημένου,

1. Πρβ. Sartre J. - P., *L' être et le néant*, σελ. 561.

2. Πρβ. Ibid., σελ. 30 - 34, 115 - 149 κλπ.

ἀλλὰ καὶ τοῦ παρόντος, ἀρκεῖ φυσικὰ ἡ θεώρηση νὰ ἀλλάξῃ σκοπιά. Ὅταν θεωρῶ τὸν ἄλλο, τὸν ἀποκρυσταλλώνω σὰν πρᾶγμα. Τὸ ἴδιο παθαίνω κι' ἐγώ, ὅταν μὲ θεωρῇ ὁ ἄλλος. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἐγώ καὶ στὸν ἄλλο εἶναι ἡ ἀμφίπλευρη σχέση κυρίου καὶ δούλου καὶ ἡ νιτσεικὴ διάκριση παίρνει ἐδῶ νέα μορφή. Ὅταν παρατηρῶ τὸν ἄλλο, τὸν μεταβάλλω σὲ πρᾶγμα καὶ γίνομαι κύριός του. Ὅταν, ἀντίστροφα, μὲ παρατηρῇ ὁ ἄλλος, μεταβάλλομαι ἐγὼ σὲ πρᾶγμα καὶ γίνομαι δούλος του. Σημασία ἔχει ἓνα ὄν μόνο στὰ πλαίσια τῆς θεώρησής του ἀπὸ ἄλλο ὄν. Μόνος μου δὲν εἶμαι τίποτε. Γιὰ νὰ γίνω κάτι, πρέπει νὰ μεταβληθῶ σὲ πρᾶγμα, δηλαδή σὲ κάτι πού νὰ ἔχη σημασία στὰ μάτια ἑνὸς ἄλλου¹. Ὁ μαζοχισμὸς εἶναι στενὰ συνδεδεμένος μὲ τὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση². Ἡ θεώρηση τοῦ ἄλλου εἶναι τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ τὴ βεβαιότητα ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐγώ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Sartre ἀπορρίπτει τὸ καρτεσιανὸ cogito, ergo sum (σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω) καὶ στὴ θέση του βάζει τὴν ἀρχή: *on me voit, donc je suis* (μὲ βλέπουν, ἄρα ὑπάρχω).

Ὅπως στὸν ὑπαρξισμὸ γενικά, τὸ ἴδιο καὶ στὴ φιλοσοφία τοῦ Sartre ὁ ρόλος τοῦ συναισθήματος εἶναι σπουδαιότατος. Συνείδηση τῆς ὑπαρξὸς σημαίνει συνείδηση τῆς ἀγνωνίας. Πρέπει νὰ κυριευθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν αἴσθησιν τοῦ μηδενὸς κι' ἀπὸ τὴν ἀγωνία πού προκαλεῖ γιὰ νὰ λάβῃ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας του καὶ τῆς δυνατότητας νὰ φτιάσῃ μόνος του τὸν ἑαυτό του. «Μέσα στὴν ἀγωνία ὁ ἄνθρωπος παίρνει συνείδηση τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ ἀγωνία εἶναι ὑπαρκτικὸς τρόπος τῆς ἐλευθερίας καὶ συνείδηση τοῦ εἶναι της. Μέσα στὴν ἀγωνία ἡ ἐλευθερία βρίσκεται στὸ εἶναι της ἐξ αἰτίας τῶν προβλημάτων πού θέτει ἡ ἴδια»³. Ἡ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ιδιότητος τοῦ ἀτόμου ὡς πράγματος εἶναι δυὸ πόλοι, πού ἀνάμεσά τους κυμαίνεται ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐλευθερία μου εἶναι καθαρὴ ρευστότητα, ἐνῶ σὰν πρᾶγμα δὲν εἶμαι παρὰ σταθερὴ καὶ παγιο-

1. Πρβ. Sartre J. P., *L' être et le néant*, σελ. 275 - 276, *Le Sursis*, σελ. 109, 158.

2. Πρβ. Jolivet R., *op cit.*, σελ. 213.

3. Sartre J. - P., *L' être et le néant*, σελ. 66.

πονημένη κατάσταση. Τὸ παράδοξο ὅμως εἶναι ὅτι δὲν μπορῶ νὰ κρατηθῶ σταθερὰ οὔτε στὴ μιὰ οὔτε στὴν ἄλλη, γιατί μου ξεφεύγει τὸ ἴδιο καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη "Ἐτσι βρίσκομαι συνεχῶς σὲ μιὰ μέση κατάσταση, ὅπως ἀνάμεσα στὸ ὑγρὸ καὶ στὸ στερεό. Ἡ ὑπαρξή μου γλυστρᾷ μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια μου τὰ χέρια σὲ μιὰ κατάσταση παχύρρευστη καὶ γλοιώδη. Ὡστόσο ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει ἓνα παράτολμο σχέδιο νὰ ἐνώση τοὺς δυὸ πόλους καὶ νὰ κάνη μιὰ σύνθετη κατάσταση, ὅπου ἡ συνείδηση καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ πράγματος νὰ ἀποτελέσουν κάτι νέο. Τὸ σχέδιο αὐτὸ μ' ὄλο πὺν εἶναι ἀνέφικτο θέτει τὸν ἄνθρωπο σὲ διαρκῆ πειρασμό, μὴ μπορῶντας ὅμως νὰ πραγματοποιηθῆ, τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἀπελπισία.

Πῶς ἀντιμετωπίζεται συνήθως ἡ ἔξοδος ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση; ἀφοῦ ἡ ἀπελπισία εἶναι συνέπεια τῆς ἀγωνίας καὶ ἡ ἀγωνία συνέπεια τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν ἀπελπισία προϋποθέτει ἀποποίηση τῆς ἐλευθερίας καὶ περιαγωγή στὴν κατάσταση τοῦ πράγματος. Στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖται μιὰ σκέψη καὶ μιὰ διάθεση φυγῆς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ὁ Sartre ἀποκαλεῖ τὴ διάθεση αὐτὴ «κακὴ πίστη»¹. Ἀφοῦ ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ δὲν μπορεῖ νὰ πετύχη ποτὲ μιὰ ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτό της κι' ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι αὐτὸ πὺν εἶναι, ἡ κακὴ πίστη εἶναι μοιραία συνέπεια. Τρεῖς εἶναι οἱ θεμελιώδεις τρόποι, πὺν χρησιμοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἀποποιηθῆ τὴν ἐλευθερία του καὶ νὰ ἀποφύγη τὴν ἀγωνία: α) Ταύτιση τοῦ ἑαυτοῦ του μὲ τὸ παρελθόν του, δηλαδὴ μεταβολὴ τοῦ ἑαυτοῦ του στὴν ἐμπράγματη μορφή τοῦ παρελθόντος του. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς προσωπικότητας ἐξαντλεῖται μὲ τὴ διακοπὴ τῆς σταδιακῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου σὲ μιὰ μορφή πὺν σημειώνει καὶ τὸ τέρμα της. β) Ἀποκρυστάλλωσι τοῦ ἑαυτοῦ του στὸ μέλλον, ὅπως π.χ. ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐξαντλῆται σὲ μακρυνὰ καὶ τελικὰ σχέδια, πὺν ὡστόσο κρύβουν φροντίδα καὶ ἀγωνία. γ) Ἐκλογὴ τῆς κακῆς πίστις καὶ ἀπογύμνωσι τοῦ ἑαυτοῦ του ἀπὸ κάθε προσωπικὸ στοιχεῖο². «Ἡ κακὴ πίστη λέγει ὁ Sartre, δὲν περιορίζεται στὴν ἄρνησι τῶν ιδιοτήτων πὺν κατέχω οὔτε στὴ

1. Πρβ. Sartre J. - P. L' être et le néant, σελ. 85 - 111.

2. Πρβ. Jolivet R., op. cit., σελ. 177 - 178.

μη θεώρηση τῆς μορφῆς τοῦ εἶναι πού συνιστῶ. Ἐπομένως ἀποπειρᾶται νὰ μὲ παρουσιάσῃ πέρα γιὰ πέρα διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι εἶμαι¹. Ἐτσι ὁμως ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται σὲ ὄργανο ἀναγκαῖο ἀλλὰ καὶ ἀνεύθυνο ἐνὸς γενικώτερου μηχανισμοῦ, πού τὸν χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν πραγματοποίηση σκοπῶν ξένων πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ προσώπου. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἕνα ἔμψυχο ἰχνογράφημα καὶ μεταβάλλει τὸ εἶναι του σὲ μιὰ ἀφηρημένη ἐννοια ἢ εἰκόνα, πού οἱ ἄλλοι ἔχουν δημιουργήσει γι' αὐτόν. Κι' ὁμως ἡ αὐθεντικὴ ὑπαρξὴ δὲν εἶναι αὕτη. Ἡ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης γιὰ τὸν ἑαυτό του εἶναι βασικὸ γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ ἴδιο νόημα πού εἶμαι ἐλεύθερος καὶ δὲν μπορῶ παρὰ νὰ εἶμαι ἐλεύθερος, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνη τοῦ ἑαυτοῦ μου, ἀφοῦ εἶμαι ὄν πού ὀφείλει νὰ δράσῃ μέσα στὸν κόσμο. Μπορεῖ βέβαια ἡ ὑπευθυνότητα νὰ ἐνέχη τραγικὴ χροιά ἢ νὰ ὀδηγῇ σὲ τραγικὲς συνέπειες. Ἡ ὀρθὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀναγνώριση τοῦ παρελθόντος καὶ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης τοῦ μέλλοντος. Ἐπομένως οὔτε ἄρνηση τοῦ ἐνὸς οὔτε φυγὴ ἀπὸ τὸ ἄλλο. Σὰν τυπικὴ μορφή ἐνσάρκωσης μιᾶς τέτοιας δεοντολογίας ὁ Sartre παρουσιάζει τὸν Ὁρέστη, πού ὀλοκληρώνει τὸ παρελθὸν σκοτώνοντας τὸν Αἴγισθο, ἀλλὰ καὶ ἀναλαμβάνει ἕνα μέλλον γεμάτο ἀπὸ κινδύνους μὲ τὴ μορφή μιᾶς διαρκοῦς ἀγωνίας, πού προκαλεῖ ἡ δίωξη τῶν Ἐριννύων.

Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ εὐθύνη δημιουργοῦν ἀντίστοιχα τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ δράση καὶ τὴν ἠθικὴ. Γιὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἠθικὰ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα πίνακα ἀξιῶν καὶ πρέπει νὰ τὸν συγκροτήσῃ μόνος του, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔχει τὴν εὐθύνη τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ μπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὴ δράση του. Κι' ὁ πιὸ πρόσφορος τρόπος εἶναι ἡ ἐκλογή. Μὲ τὴν ἐκλογή ὁ ἄνθρωπος αὐτοκαθορίζεται, πραγματοποιεῖ τὴν οὐσία του, ἐκδηλώνεται τέτοιος πού εἶναι καὶ τὸ καλύτερο μέσο γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ εἶναι ἡ θέση καὶ ἡ ὀλοκλήρωση τῶν σχεδίων του². Ἡ ἐκλογή εἶναι ἀναπόφευκτη στὸ ἴδιο νόημα πού ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐπιβεβλημένη. Ὅ,τι κι' ἂν κἀνῃ ὁ ἄνθρωπος, ἀκόμα κι' ὅταν δὲν ἐνεργῇ, πάντοτε κάνει πράξη ἐκλογῆς. Γι' αὐτὸ ἡ ἐκλογή πρέπει νὰ γίνεται ἐνσφύ-

1. L' être et le néant σελ. 177 - 177.

2. Ibid., σελ. 540 - 542.

νείδητα και να μη τή χαρακτηρίζη οὔτε ἄγνοια οὔτε πλαδαρότητα. Κι' ἐπειδὴ ἡ ἐνέργειά του ἔχει ἀπήχηση και στοὺς ἄλλους, γιατί διαμορφώνει κατὰ κάποιο τρόπο τις σχέσεις του μαζί τους, ὀργανώνοντας μὲ μέσο τὴν ἐκλογή τὴ δική του ἠθική, ἀσκεῖ ἐπίδραση, θετική ἢ ἀρνητική και στὴν ἠθική τῶν ἄλλων. Ἔτσι ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου δὲν περιορίζεται μόνο στὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ ἀπλώνεται και στοὺς ἄλλους. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ μοναδικὸ ὄν, ποὺ μπορεῖ μὲ τὴ στάση του και μὲ τὴν ἐκλογή νὰ δημιουργήζη ἀλήθειες. Ὁ Sartre λέγει, ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἐπενόησε ὁ ἀνθρώπος γιὰ νὰ δικαιολογήζη τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή του, εἶναι μιὰ εὐκόλη λύση, ὄχι ὁρθή, γιατί διακόπτει τὴν ἔρευνα γιὰ νὰ θέση τέρμα στὴν ἀγωνία. Ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος εἶναι κριτῆς τοῦ ἑαυτοῦ του, αὐτὸς και μόνο εἶναι σὲ θέση νὰ τὸν καταδικάση ἢ νὰ τὸν δικαιώση. Ἀφοῦ στὸν τομέα τῆς ὄντολογίας και τῆς ἠθικῆς εἶναι τὸ ὄν ποὺ ἔχει τὴ δυνατότητα τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ του, τὸ ἴδιο και στὸν τομέα τῆς ἀξιολόγησής του ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφέρη κρίση θετική ἢ ἀποφατική σ' ὅ,τι τὸν ἀφορᾷ ὡς φορέα και δημιουργὸ ἀξιῶν.

Κριτικὲς παρατηρήσεις στὴ φιλοσοφία τοῦ J. — P. Sartre.

Στὴν ὑπαρξιστική φιλοσοφία τοῦ Sartre δημιουργοῦνται οἱ ἀκόλουθες δυσχέρειες.

α) Ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἡ μοναδικὴ πηγὴ τῆς ἀλήθειας, συνεπῶς καμμιά ἀνάγκη γιὰ ἀναζήτηση ὑπερβατικῶν ὄντοτήτων ἢ ὑπεροντοτήτων δὲν ὑπάρχει. Σ' αὐτὸ συνίσταται ἡ ἀθεία τοῦ Sartre. Ὅπως παρατηρήσαμε ὁμως και στὴ φιλοσοφία τοῦ Heidegger, στὸν ἀνθρώπο δὲν ὑπάρχει τὸ κριτήριό τῆς αὐτοαιτίας και μόνο στὴ θεότητα πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ. Κι' ὕστερα, ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι λύση εὐκολίας, ποὺ διακόπτει τὴν ἔρευνα, γιατί ἴσα - ἴσα ἀνοίγει διάπλατα τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ ἐπέκεινα, ποὺ ἡ ἐρμηνευτική του ἀπόδοση συμβάλλει στὴν πληρέστερη διάρθρωση και παρουσίαση τῆς ὄντολογίας τοῦ πραγματικοῦ στὴν καθολικότητά του.

β) Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ καρτεσιανοῦ cogito δὲν εἶναι ὁρθή, ὅπως δὲν εἶναι ὁρθή και ἡ ἀντικατάστασή του μὲ τὴ θεώρηση τοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἡ ἐννοια τῆς προσωπικῆς ὑπαρξῆς ἐκμη-

δενίζεται, τὴ στιγμὴ πού ἡ διαπίστωσή της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θεώρηση τοῦ ἄλλου. Ἐπίσης μὲν αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποκλείεται κάθε δυνατότητα ἐνδοσκόπησης καὶ συνεπῶς κάθε μορφὴ ἔρευνας τῆς ἐσωτερικότητος καὶ τοῦ βάθους τοῦ ὑποκειμένου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

Ποιά είναι ἡ θέση τοῦ ὑπαρξισμοῦ στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος καί ποιά ἡ προσφορά του στήν ἐξυπηρέτηση τοῦ ἀνθρώπου; εἶναι γεγονός, ὅτι σ' ὅλες τίς ὑπαρξιστικές ἀντιλήψεις ὑπάρχουν ἀσθενῆ σημεῖα καί ἡ κριτική των ἀντιμετώπιση σκοπὸ εἶχε νὰ τὰ καταδείξῃ μὲ ὅσο τὸ δυνατὸ μεγαλύτερη σαφήνεια. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὰ κι' ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ διαφορισμὸ τῶν ὑπαρξιστικῶν ἀντιλήψεων, εἶναι ἀναντίρρητο, ὅτι ὁ ὑπαρξισμὸς σὰν πνευματικὸ κίνημα προσέφερε πολύτιμες ὑπηρεσίες στήν ὑπόθεση τοῦ ἀνθρώπου. Κι' ὄχι μόνο μὲ μορφὴ ἀρνητικὴ σὰν ἀντίδραση καί διαμαρτυρία κατὰ τῶν κινδύνων ποὺ ἀπειλοῦν τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καί μὲ μορφὴ θετικὴ σὰν συμβολὴ στήν προσπάθειά του γιὰ τὴν ὀργάνωση ἑνὸς ὀρθοῦ τρόπου ζωῆς. Φυσικά, ὅσο κι' ἂν ὁ ὑπαρξισμὸς ἀντιτάσσεται στὸ πνεῦμα τοῦ συστήματος, τελικὰ δὲν τὸ ἀποφεύγει καί σ' αὐτὸ βρίσκεται μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ γόνιμες πλευρὲς του. Βέβαια, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο ὅπως καί στήν κλασσικὴ φιλοσοφία, ποὺ τόσο ἀντιμάχεται ὁ ὑπαρξισμὸς. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ καθιερώνονται ὠρισμένες ἀρχὲς καί προδιαγράφεται μὲ βάση αὐτὲς μιὰ ὠρισμένη πορεία, ἤδη μπαίνουν οἱ βάσεις γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς συστήματος, ποὺ προσδιορίζει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἔχει σημασία ἂν ἀφήνεται πρωτοβουλία στὸν καθένα νὰ κάνη τὸ μορφολογικὸ τῆς διαφορισμὸ μὲ βάση τὴν προσωπικὴ του ἰδιοτυπία. Εἶναι ἄλλωστε κι' αὐτὸ μιὰ συνέπεια, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴ συστηματικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ἀπολύτου χάρη στὴ δυνατότητά του νὰ ἐνσαρκῶνῃ τὴν πιὸ ἐπιτυχητὴ σύνθεση τῶν χωρικῶν καί τῶν χρονικῶν του προσδιορισμῶν.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία, εἶναι ὅτι ἡ συστηματικὴ ἔρευνα ἐπεκτείνεται καί σὲ περιοχές, ὅπου ἡ θεωρητικὴ ἐνατένιση ἐπιβάλλεται σὰν ἀναπόφευκτη ἀναγκαιότητα. Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἐλπίδας, τῆς ἀπελπισίας, τῆς ἀγωνίας, τῆς κακῆς πίστεως κλπ., καθὼς καί ἡ χρησιμοποίησις μιᾶς ἀποδεικτικῆς δια-

δικασίας για τήν ύπαρκτική διασφάλιση τοῦ ἐγὼ μὲ μέσο τῆ θεώρησής του ἀπὸ τὸν ἄλλο, ἐπέφεραν μιὰ γενικὴ ἀναθεώρηση τόσο τῶν βασικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀντιλήψεων ὅσο καὶ τῆς μεθοδολογικῆς τεχνικῆς στὸν τομέα τῆς Ψυχολογίας. Ὁρισμένες ἀπόψεις τῆς ψυχολογίας τοῦ βάρθους, ποὺ γιὰ καιρὸ πέρασαν γιὰ ἀναμφισβήτητες ἀλήθειες, δέχτηκαν δυνατὰ πλήγματα μὲ συνέπεια τὴν ἀναθεώρησή των, τὴν προώθηση τῆς ψυχολογικῆς ἔρευνας καὶ τὴ θεμελίωσή της πάνω σὲ βάσεις πιὸ σωστές¹. Ἀλλὰ καὶ στὸν τομέα τῆς Μεταφυσικῆς ἢ ὑπηρεσία τοῦ ὑπαρξισμοῦ δὲν εἶναι μικρότερη. Βέβαια, σὲ ὁρισμένες ὑπαρξιστικὲς ἀντιλήψεις ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀνορθόλογα καὶ ἡ κριτικὴ ποὺ ἔγινε, σκοπὸ εἶχε νὰ τὰ ἀποκαλύψει καὶ νὰ τὰ ἀναιρέσει, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀρνηθῆ τις θεωρίες στὴ γενικότητά των. Ἀξιόλογη εἶναι ἡ προσπάθεια ὁρισμένων ὑπαρξιστῶν φιλοσόφων, ὅπως π.χ. τοῦ Heidegger καὶ τοῦ Sartre, νὰ διαμορφώσουν μιὰ ὄντολογία, ποὺ συνετέλεσε στὴ θεμελίωση τῆς μεταφυσικῆς ἔρευνας πάνω σὲ βάσεις ὀρθολογικῆς. Ἔτσι ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἕνας ὀρθολογισμὸς, ἀκόμα κι' ἂν ἔχη τὴν ἰδιοτυπία νὰ παίρνῃ ἀπέναντι στὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς μιὰ θέση διαμετρικὰ ἀντίθετη ἀπὸ τὴ θέση τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας (ὅπως π.χ. στὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ὑπαρξη καὶ στὴν οὐσία).

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ θέση τῆς θρησκείας μέσα στὴν ὑπαρξιστικὴ φιλοσοφία, ὑπάρχει βέβαια βασικὴ διαφορὰ ἀντιλήψεων σὲ τρόπο ποὺ νὰ παρουσιάζεται ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος σὰν θεϊστικὸς καὶ μὲ ἔντονη χριστιανικὴ ἀπόχρωση ὑπαρξισμὸς, ὅπως στὴ φιλοσοφία τοῦ Kierkegaard, τοῦ Jaspers καὶ τοῦ Gabriel Marcel καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο σὰν ἀθεϊστικὸς ὑπαρξισμὸς, ὅπως στὴ θεωρία τοῦ Heidegger καὶ τοῦ Sartre. Ἐννοεῖται, ὅτι δυσκολία στὴ θέση ποὺ πρέπει νὰ πάρῃ κανεὶς ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ διαφορισμὸ τῶν ἀντιλήψεων δὲν δημιουργεῖται καμμιὰ. Εἶναι ἔκδηλη ἡ ὑπεροχὴ

1. Πιὸ πλατεῖα ἐξετάζεται αὐτὸ τὸ θέμα σὲ μιὰ εἰδικὴ μελέτη, ποὺ θὰ κυκλοφορήσῃ προσεχῶς στὴ σειρά τῆς «Νέας Φιλοσοφικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» μὲ τίτλο «Συνείδηση καὶ Ἀσυνείδητο», ὅπου ἐπιχειρεῖται μιὰ ἠθικὴ ἐρμηνεία τῆς ψυχολογίας τοῦ βάρθους μὲ βάση τὸ πνεῦμα τῆς φαινομενολογίας καὶ τοῦ ὑπαρξισμοῦ.

τῶν θειστικῶν γενικᾶ θεωριῶν, ὅπου ἐντάσσονται καὶ οἱ ἀντίστοι-
 χες ὑπαρξιστικὲς ἀντιλήψεις, ἀπέναντι στὶς ἀθειστικὲς θεωρίες,
 ποὺ ξεκινῶντας ἀπὸ ἐσφαλμένες ὑλιστικὲς μεταφυσικὲς βάσεις κα-
 ταλήγουν σὲ συνέπειες ἀντίθετες πρὸς τὴν πραγματικὴ ὑφὴ καὶ
 σύνθεση τοῦ πραγματικοῦ στὴν καθολικότητά του.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀξιόλογες συνέπειες τοῦ ὑπαρξισμοῦ εἶναι
 κι' ἐκείνη ποὺ ἀνάγεται στὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν το-
μέα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικο - πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ συναί-
σθηση τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἐνοχῆς βγαίνει ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ
ἀπολύτου, ποὺ ἀναγνωρίζει στὸν ἄνθρωπο ὁ ὑπαρξισμός. Ὁ ἄν-
 θρωπος εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ ὅ,τι εἶναι ἢ θὰ γίνῃ, στὰ χέρια του
 κρατᾶει τὴ μοῖρα του καὶ τὴν προσδιορίζει ὅπως θέλει. Ἡ πα-
 ραδοχὴ τῆς ἐλευθερίας μέχρι ποὺ νὰ τῆς ἀναγνωρίζεται ἀκόμα
 καὶ νομοτελικὴ χροιά καὶ νὰ δημιουργῆ στὸν ἄνθρωπο ἀναγκαιό-
 τητα ἀναπόφευκτη, προσδίδει στὸν ὑπαρξισμό βαθὺ ἀνθρωπι-
 στικὸ νόημα. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν
 ὑπαρξισμό καὶ στὸ μαρξισμό εἶναι φανερὴ. Ὁ μαρξισμὸς ἐξαρτᾶ
τὴ διαλεκτικὴ καὶ τὴν τελολογία τῆς δράσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ
μιὰ μόνο καὶ μάλιστα ὑποδεέστερη ὑπαρκτικὴ του μορφή, τὴν
οἰκονομικὴ καὶ καταλήγει στὴν ἐρμηνεία τῆς κοινωνίας μὲ βάση
μιὰ τεχνητὴ καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα διαφοροποίησή της μὲ τὴ
μορφή ἀντιμαχομένων τάξεων. Αἰτία τοῦ ἐρμηνευτικοῦ αὐτοῦ
 φαινομένου εἶναι ὅτι ὁ οἰκονομικὸς παράγοντας εἶναι τὸ μονα-
 δικὸ κίνητρο τῆς ἐξελικτικῆς διαλεκτικῆς τῶν κοινωνιῶν. Τὸ γε-
 γονὸς τοῦτο βγαίνει σὰν φυσικὴ συνέπεια τῆς τοποθέτησης τοῦ
 προβλήματος τοῦ ἀνθρώπου στὰ πλαίσια ἐνὸς μεταφυσικοῦ ὑλι-
 σμοῦ, ποὺ θέτει στὸν ἄνθρωπο μιὰ δεοντολογία ὑπαγωγῆς του
 κάτω ἀπὸ μιὰ ἐξωτερικὴ σχετικὰ μ' αὐτὸν νομοτέλεια, χρησιμο-
 ποιῶντας τον μέσα στὸ στίβο τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι σὰν ὄργανο
 γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση σκοπῶν ἀντιθέτων πρὸς τὴν πραγματικὴ
 του ἀποστολή. Ἀντίθετα, ὁ ὑπαρξισμὸς σηκώνει ψηλὰ τὴ ση-
 μαία τοῦ ἀνθρώπου, δίνοντάς του τὴ δυνατότητα μὲ μέσο τὴν
 ἐλευθερία ποὺ τοῦ ἀναγνωρίζει σὰν ἱερὸ καὶ ἀναφαίρετο δικαίωμα,
 νὰ ὀργανώσῃ τὴ ζωὴ του μὲ βάση μιὰ προοπτικὴ πραγματικὰ
 ἀνθρώπινη. Μιὰ ὀρθὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τοῦ ἀν-
θρώπου θὰ ἔδινε στὴν ἱστορία τὴν ιδιότητα τοῦ δευτερογενοῦς,

δηλαδή μιᾶς ἀπόρροιας τῆς ἐνσυνείδητης καὶ αὐτόβουλης δράσης τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἱστορία δὲν δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπο μὲ βάση σχήματα ἀπριορικά, μὲ κριτήρια τὶς πῶς πολλές φορές ἀμφίβολα καὶ αὐθαίρετα, δημιουργώντας του μιὰ προοπτικὴ πού ἐξυπηρετεῖ μιὰ ἀπὸ πρὶν βαλμένη τελολογία, ξένη πρὸς τὴν πραγματικὴ του ὑπόσταση. Ἀπ' ἐναντίας, ὁ ἄνθρωπος σὰν συγκεκριμένη καὶ προσωπικὴ ὑπαρξη, ἔχοντας συναίσθηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ συνείδηση τῆς θέσης του μέσα στὸν κόσμο, δημιουργεῖ τὴν ἱστορία του μὲ τὴ δράση του, πού πρὶν καὶ πάνω ἀπ' ὅλα προϋποθέτει μιὰ διεξόδυση στὸ πραγματικὸ του νόημα καὶ μιὰν ἐνσυνείδητη προσχώρησή του στὴν τελολογία καὶ τὴ διαλεκτικὴ ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν πραγμάτωσή του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεωργούλη Κ., 'Απόψεις από την φιλοσοφία της εποχής μας (Ἀθήναι, 1956).

Fouquieré M., L'existentialisme (Paris, P.U.F., 1948).

Heidegger M., Qu' est - ce que la philosophie? (Paris, Gallimard, 1957).

Essais et conférences (Paris, Gallimard, 1958).

Introduction à la métaphysique (Paris, P.U.F., 1958).

Jolivet R., Les doctrines existentialistes (Abbaye Saint Wandrille, 1948).

Kierkegaard S., Le concept d'angoisse (Paris, Alcan, 1935).

L'alternative (Vendée, 1940).

Journal (Paris, Gallimard, 1941).

Post - scriptum (Paris, Gallimard, 1949).

Marcel Gabriel, Journal métaphysique (Paris, Gallimard, 1927).

Etre et avoir (Paris, Aubier, 1933).

Du refus à l'invocation (Paris, Gallimard, 1940).

Homo viator (Paris, Aubier, 1944).

Mounier Em., Introduction aux existentialismes (Paris, 1947).

Νησιώτη Ν., Ὑπαρξισμός και χριστιανική πίστις (Ἀθήναι, 1956).

Ricoeur P., Karl Jaspers et la philosophie de l'existence (Paris, 1947).

Sartre J.-P., L'être et le néant (Paris, Gallimard, 1948).

La nausée (Paris, Gallimard, 1938).

L'existentialisme est un humanisme (Paris, Nagel, 1951).

Σκανδαλάκη Ι., Ὑπαρξισμός (Ἀθήναι, 1958).

Tonquédec J., L'existence d'après Karl Jaspers (Paris, Beauchesne, 1948).

Waelheus A. (de), La philosophie de Martin Heidegger (Louvain, 1948).

Wahl J., Etudes kierkegaardienne (Paris, Vrin, 1949).

La pensée de l'existence (Paris, Flammarion, 1951).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

σελ. 5
»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

SOEREN KIERKEGAARD

Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΥ » 12

I. Συστηματική φιλοσοφία και ύπαρξισμός » 12

II. Ἡ διαλεκτική τῆς ζωῆς » 16

A.' Αἰσθητική ζωή » 16

B.' Ἠθική ζωή » 18

Δ.' Ἐρησκειυτική ζωή » 22

III. Ἀντινομίες καὶ ἀδυναμίες τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kierkegaard » 23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΣ » 30

I. Ὁ ὑπαρξισμὸς τοῦ Karl Jaspers » 30

II. Ὁ ὑπαρξισμὸς τοῦ Gabriel Marcel » 41

III. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Martin Heidegger » 47

IV. Ὁ ὑπαρξισμὸς τοῦ J. P. Sartre » 52

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ » 59

Βιβλιογραφία » 63

Περιεχόμενα » 64